

цртеж 10. Основа цркве и дренажног канала са уцртаним местима откопаних гробова.

pl. 10. Plan de l'église et du canal de drainage, avec l'emplacement des tombes déterrées.

II РАДОВИ НА ЦРКВИ СВЕТОГ НИКОЛЕ

У скупини велелепних здања манастира Студенице пажњу плени мала црква светог Николе — Никољача — скромним димензијама и лепотом сачуваног живописа. Ктитор и време зидања цркве нису познати.²⁵ Свод јој је полуобличаст, ојачан луцима, који, ослоњени на пиластре, образују три травеја. Зидови су од једрог ломљеног камена, а сводови, луци и пиластри зидани су лепо резаном сигом. Тако саграђена, црква је вероватно првобитно била споља омалтерисана. (слика 30. цртеж 10).^{26, 27}

Источни и западни калкан, виши од крова, прате нагиб његових равни сада покривених ћерамидом. Црква је првобитно имала припрату конструкцијски повезану за западни калкан;²⁸ приликом рушења, припрата је за собом повукла и делове бочних зидова и део калкана (слика 31).²⁹

Током 1968. године поново су предузети радови на Никољачи,³⁰ која је била због стално влажних зидова и пода најозбиљније угрожена. Споља, остављала је утисак потонулог објекта, лоших пропорција и очигледно смањиваних прозорских отвора. Да би се отклонила влага, пројектом је предвиђено да се око темеља изradi вертикална ваздушна изолација и да се испуна испод пода замени ту-

цаником (слика 32). Необично значајни резултати приликом ових радова допринели су да се измени не само изглед објекта,³¹ него и нивелета порте и пробудили опрез према исправности ранијих конзерваторских решења — и на овом и на осталим објектима ове целине (слика 33).³²

Још пре почетка радова на цркви св. Николе запажено је да трава око цркве и за вре-

²⁵ В. Ђурић, *Енциклопедија ликовних умјетности 4*, Југословенски лексикографски завод, Загреб, 1966, 339.

²⁶ С. Ненадовић, *Саопштења III*, 93. — Малтер са зидова ове цркве је обијен током радова 1949. године.

²⁷ В. Кораћ, *Градитељска школа Поморја*, посебна издања САНУ, 1965, 74.

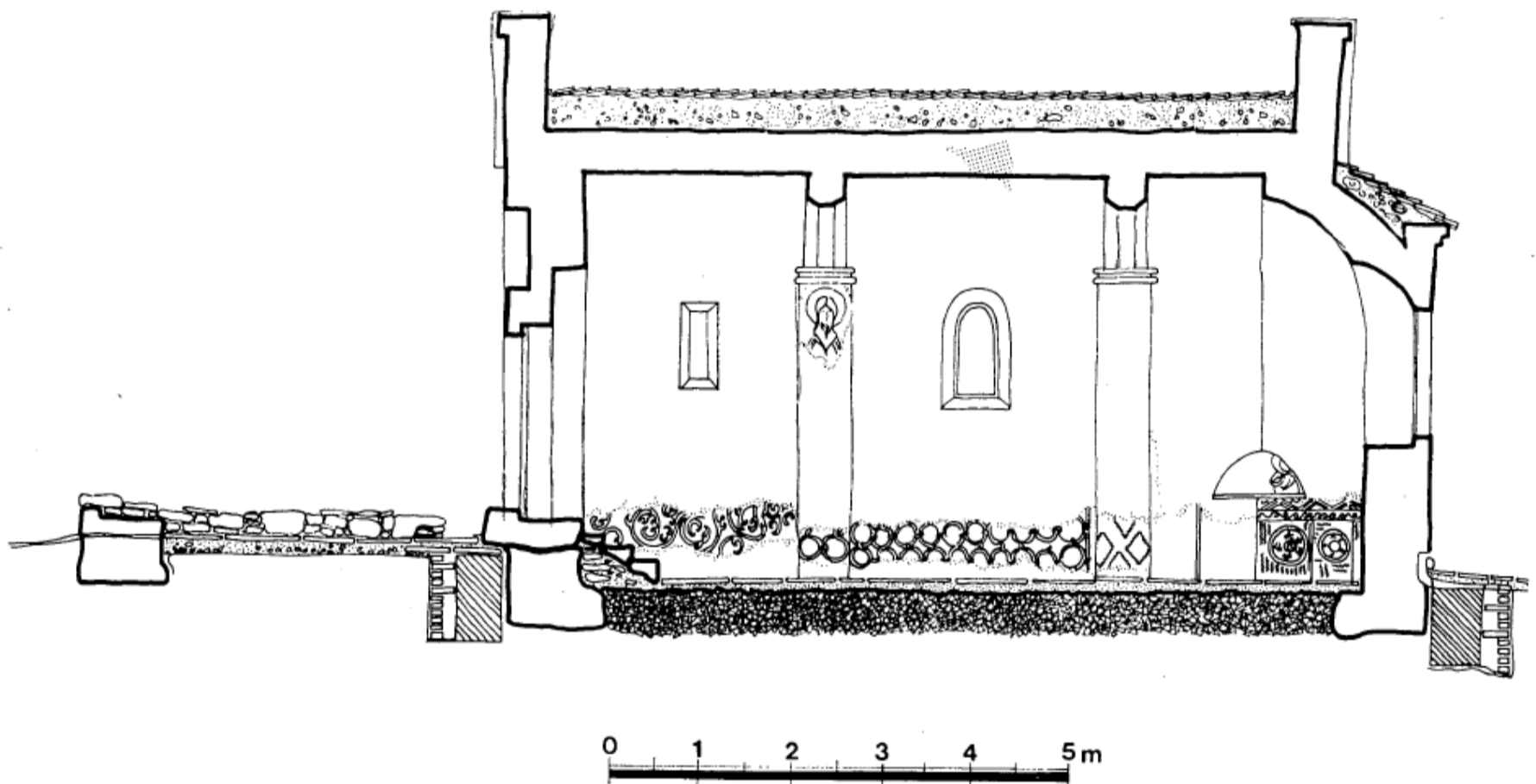
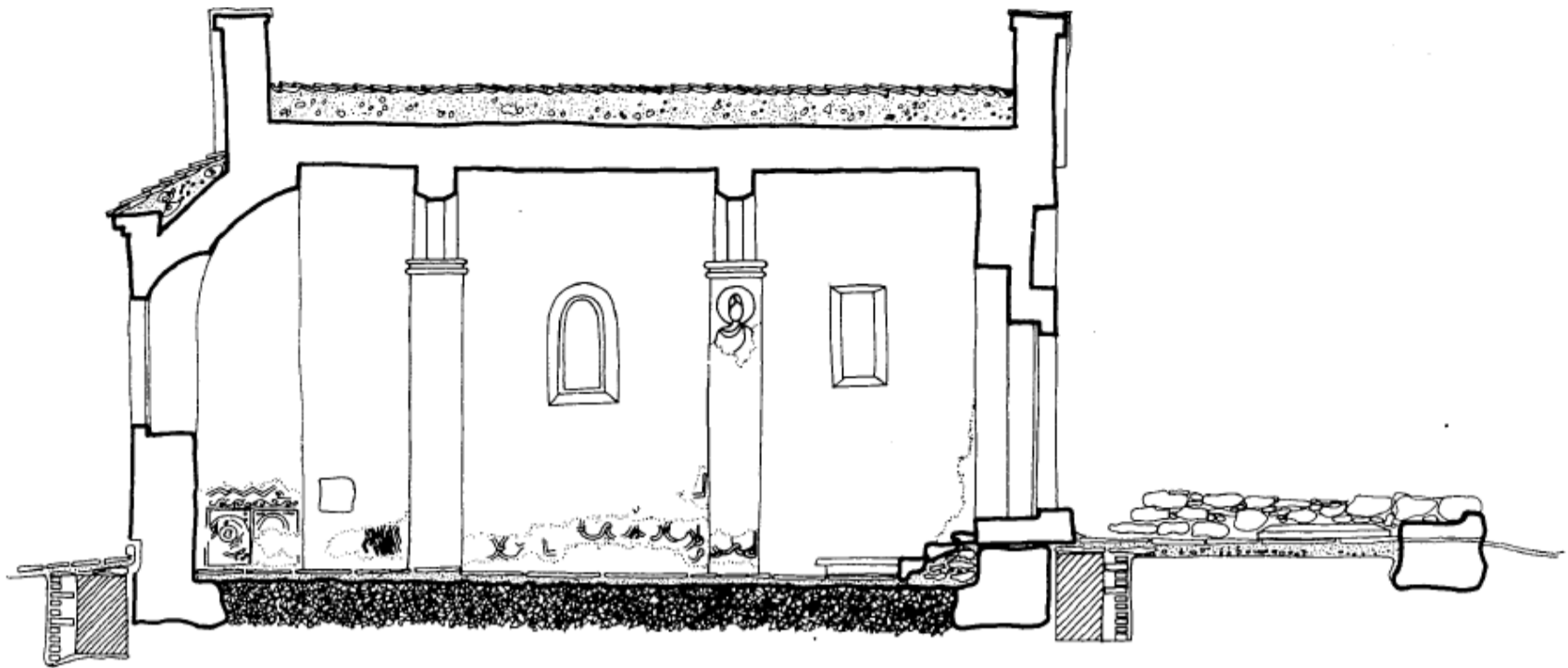
²⁸ *Исто*, 145.

²⁹ При изради дренаже од ломљеног камена, В. Дамјановић (*Музеји 2*, 66.) је открио остатке припрате и везу темеља. Пошто није било могућности за испитивање цркве, претпоставио је да је реч о здању старијем од цркве св. Николе.

³⁰ М. Радан-Јовин, *Саопштења VIII*, 77.

³¹ *Исто*, 76.

³² Резултати које су дали истраживачки радови на осталим, раније конзервираним и презентираним објектима, потпуно су оправдали опрез.

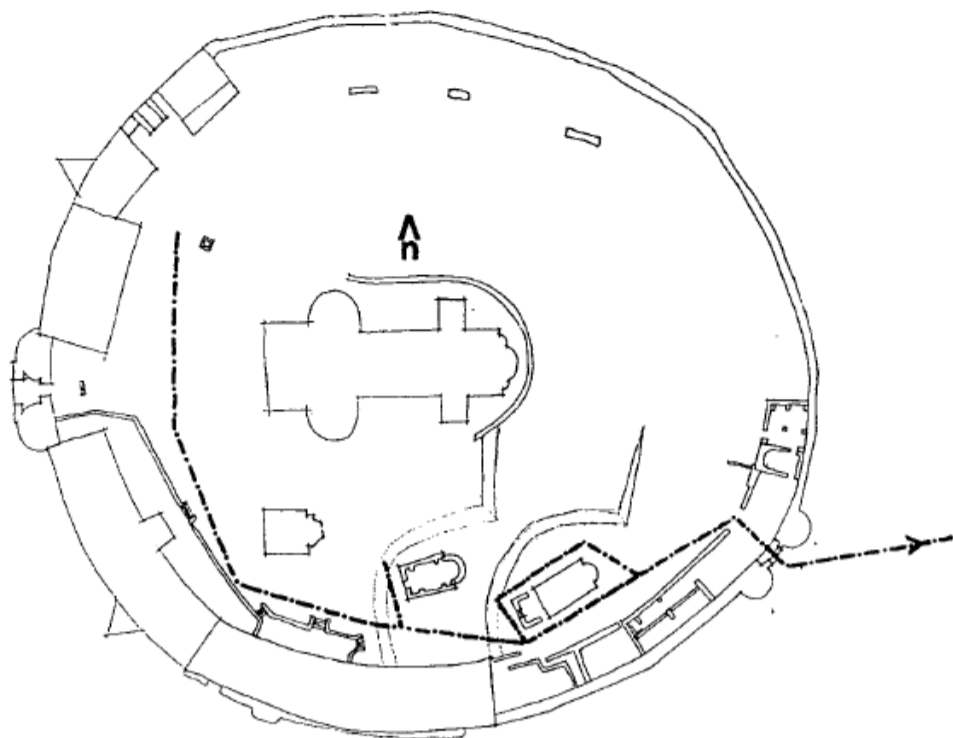
цртеж 11. Подужни пресек 1—1.
цртеж 12. Подужни пресек 2—2.

pl. 11. Coupe longitudinale 1—1.
pl. 12. Coupe longitudinale 2—2.

ме највећих суша остаје свежа. Разлог је откривен током 1969. године, када је у цркву, из које је до коте дна темеља уклоњена земља ради насипања туцаником, неочекивано продрла вода. Темељи су били потпуно у води, а непосредна опасност претила је и деловима новооткривеног сликаног сокла (цртежи 11—12).

Састав околног земљишта је такав да се за дугих суша смањују запремине неких слојева и стварају шупљине кроз које атмосферска вода лако продире и обилно влажи тле

на источној страни порте. Таквим повременим налетима вода објашњава се готово стална влага у зидовима и у поду цркве св. Николе. Моторна црпка, која је избацивала воду из објекта, док је копан дренажни канал, радила је непрекидно седам дана. Тим начином је једва одржан ниво воде на само пет сантиметара од најнижег дела сокла. Појава воде у тако великој количини уједно је и објашњење за четири нивоа пода у цркви. Студенички монаси, оптерећени материјалним тешкоћама у тешким временима турске власти, од

цртеж 13. Основа комплекса са трасом дренаже.

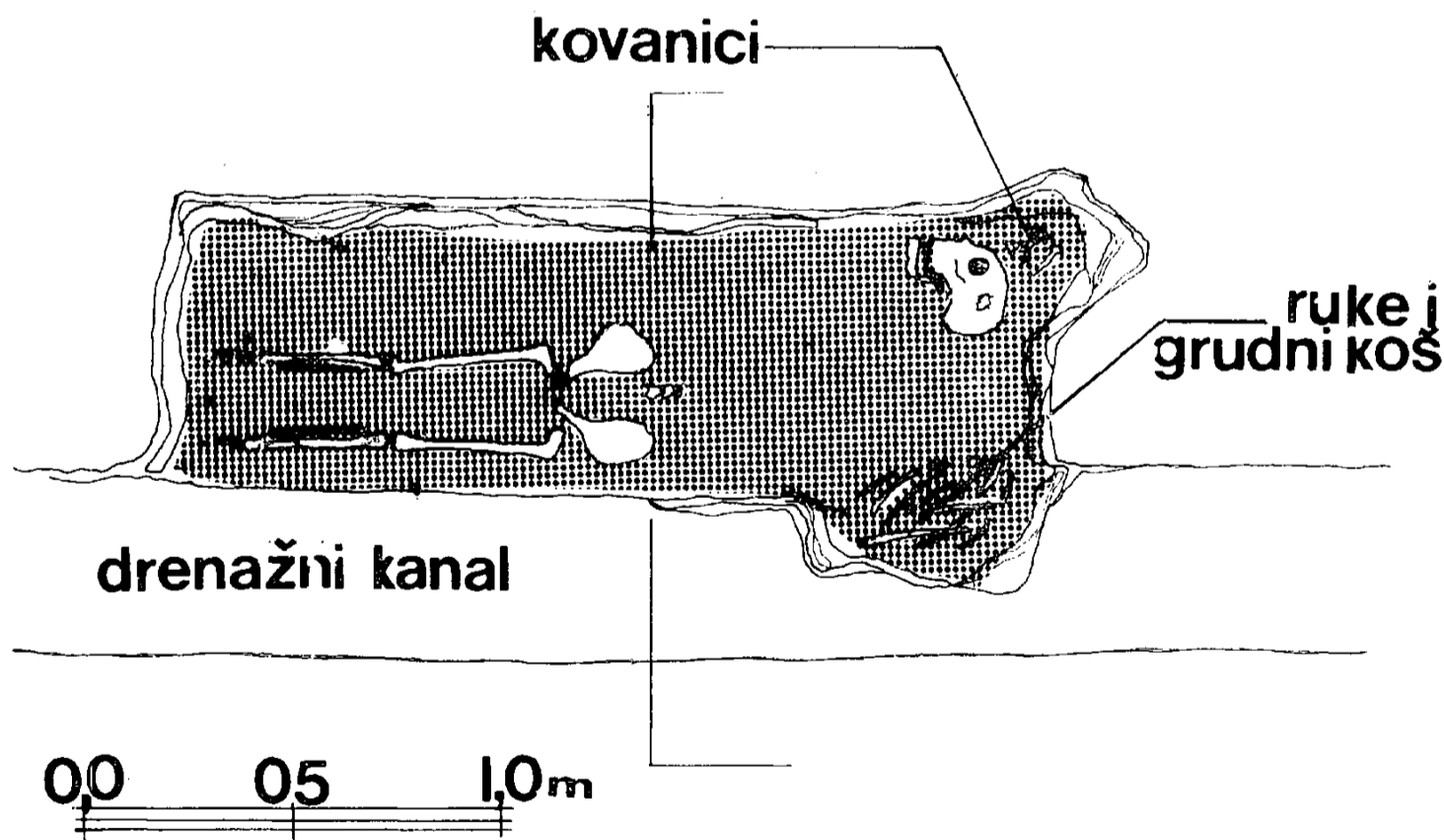
pl. 13. Plan de l'ensemble monastique avec le tracé du drainage.

повремене воде бранили су овај храм како су умели — израдом нових подова. Дизање нивоа пода и засипање цркве споља није могло да уклони влагу. Стуб капиларне влаге повећава се за висину насутог слоја. Када се

Траса дренаже обухватила је, осим простора између Радослављеве припрате и Савине трпезарије, Краљеву цркву, цркву св. Јована Претече, Никољачу и кроз источни улаз изведена је ван порте (цртеж 13). Пошто коте дна темеља ових објеката нису на истој висини, а кота врха дренажне цеви не би требало да буде нижа од коте дна темеља за више од десет сантиметара због опасности од слегања терена под темељима, разлике у нивелети дренаже око објеката помирене су каскадним шахтовима. Канал је копан од краја дренаже да би се што пре омогућило отицање воде из цркве св. Николе.

На траси канала откопано је 13 гробова,³⁴ махом омеђених насатице постављеним плочама (цртеж 14) без прилога. На јужној страни цркве св. Николе тада је отворен и гроб над којим је годину дана раније пронађена плоча Рабе Божије Анастасије (цртеж 15).³⁵

Овај гроб се веома разликује од свих до сада откривених у Студеници. Плоча је била на првобитном нивоу порте, а од коте на којој је откопана, тј. од коте плочника на дубини од 1,60 m нађен је скелет. Откривен је на великој дубини што указује на рани датум сахрањивања покојнице. Скелет је био померен, али не због тога да би се у исти гроб сахранио још неко (цртеж 14), већ због пљачке.

цртеж 14. Гроб № 13. рабе божије Анастасије — основа.

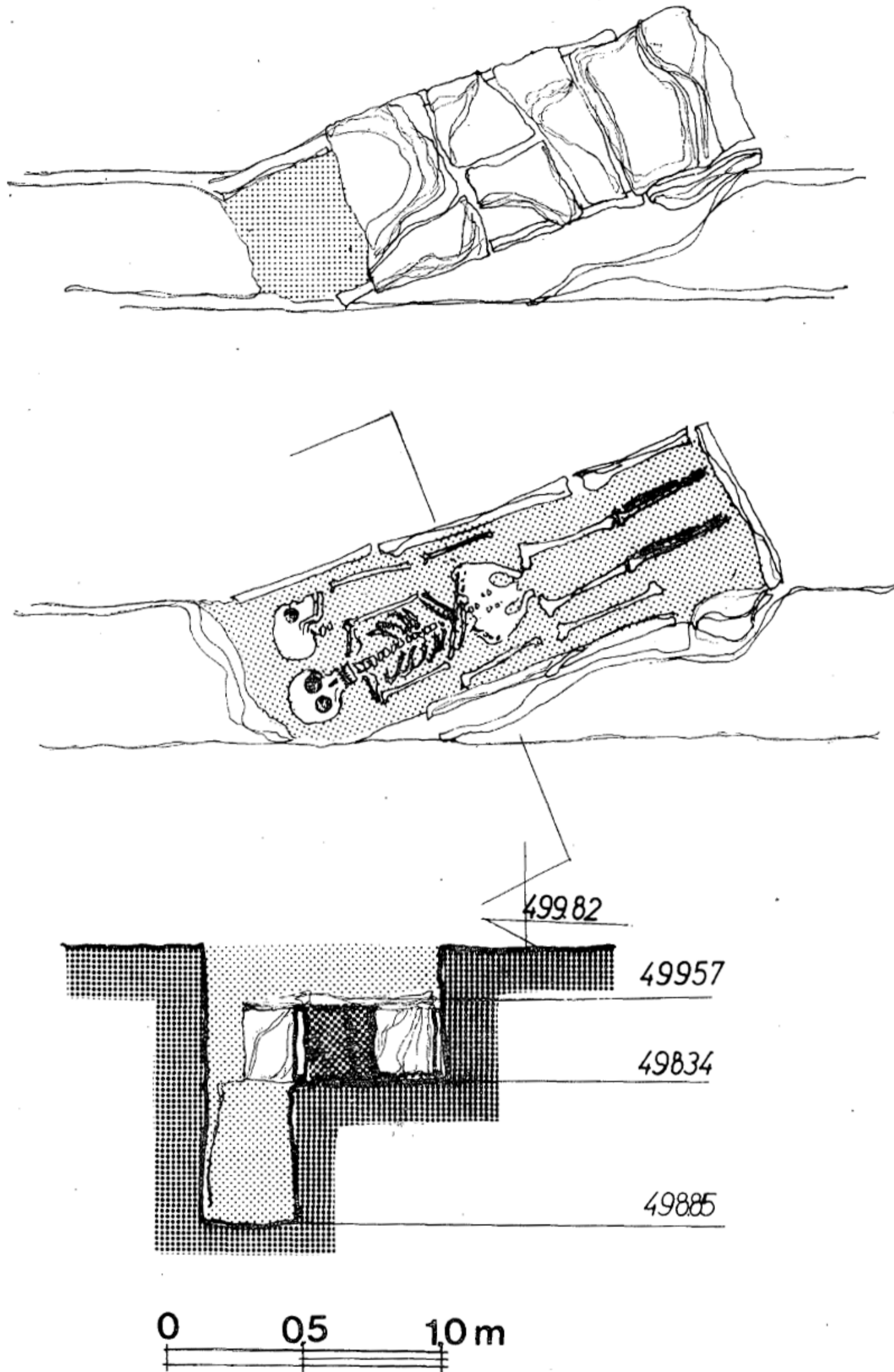
pl. 14. Tombe No. 13 de la «Servante de Dieu Anastasie» — plan.

појави таква вода, ни вертикална ваздушна изолација није никакво обезбеђење. Стога је програм радова на овом објекту морао хитно бити проширен, и, у року од десет дана од појаве воде у цркви, у порти је прокопан канал и израђена дренажа од бетонских цеви.³³

³³ Републичка заједница за културу, је тренутно одобрила средства, те је посао обављен у најкраћем року.

³⁴ Копање дренажног канала пратили су А. Јуришић, археолог Републичког завода и О. Вукадин, археолог Завода за заштиту споменика културе у Краљеву.

³⁵ М. Радан-Јовин, *Саопштења*, VIII, 76.

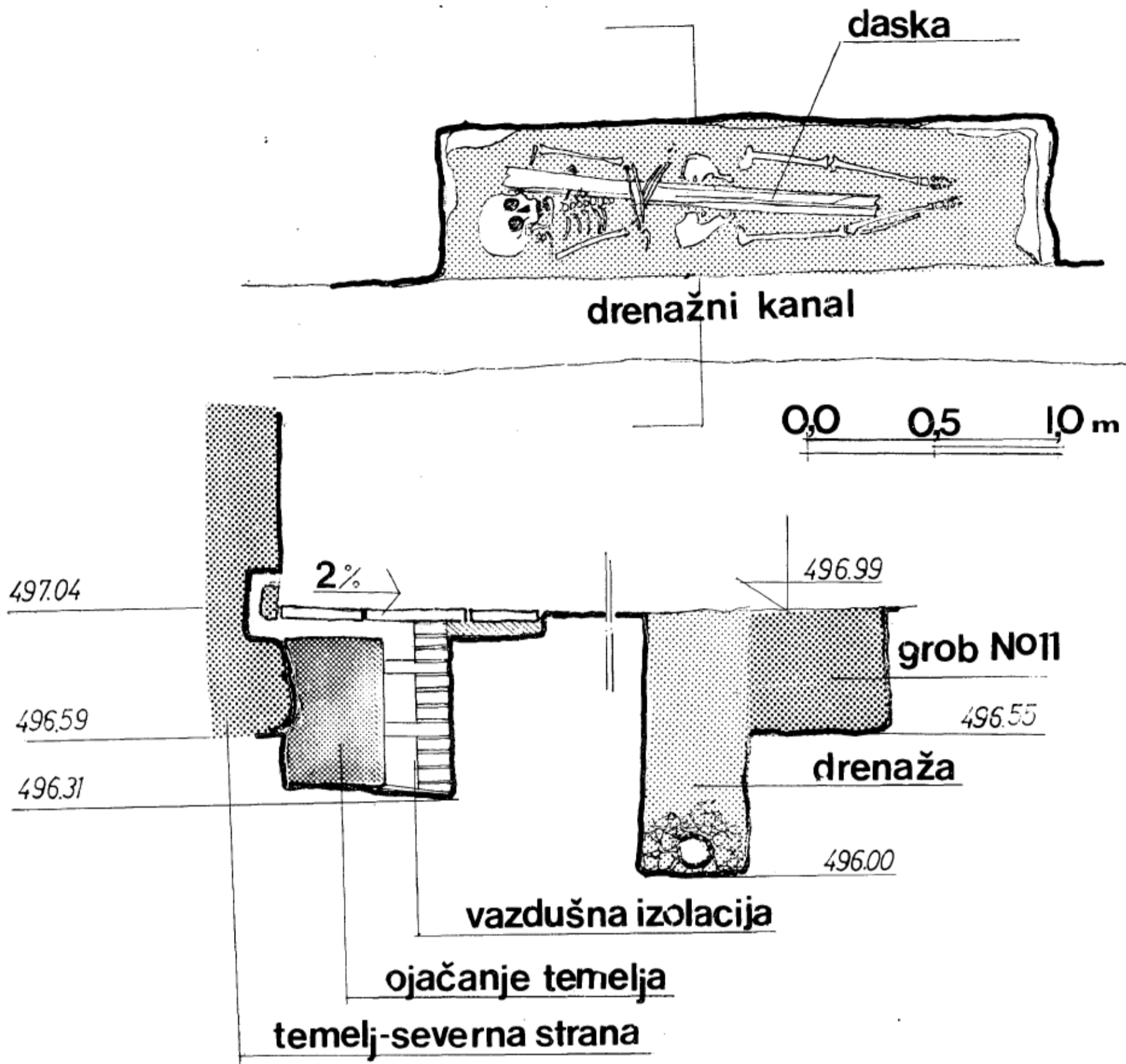

цртеж 15. Гроб K1 у коме су сахрањене две личности —
основе и пресек.

pl. 15. Tombe marquée K1 dans laquelle deux per-
sonnes sont enterrées — aspect, plan et coupe.

Кости ногу и карлице су нађене „ин ситу“ док су лобања, руке, кичма и ребра били у горњим угловима некадашњег дрвеног сандука окованог гвозденим клиновима (дужине 5—6 cm), који су рђом попуњавали простор ство-

рен труљењем дасака ковчега. На лобањи са леве стране је запажено оштећење од каснијег удара. Зуби, укупно 10 на броју, су здрави али истрошени као у старијих особа. Лобања је ситна, финог облика, кости танке и издуже-

цртеж 16. Основа гроба № 11.

pl. 16. Plan de la tombe No. 11.

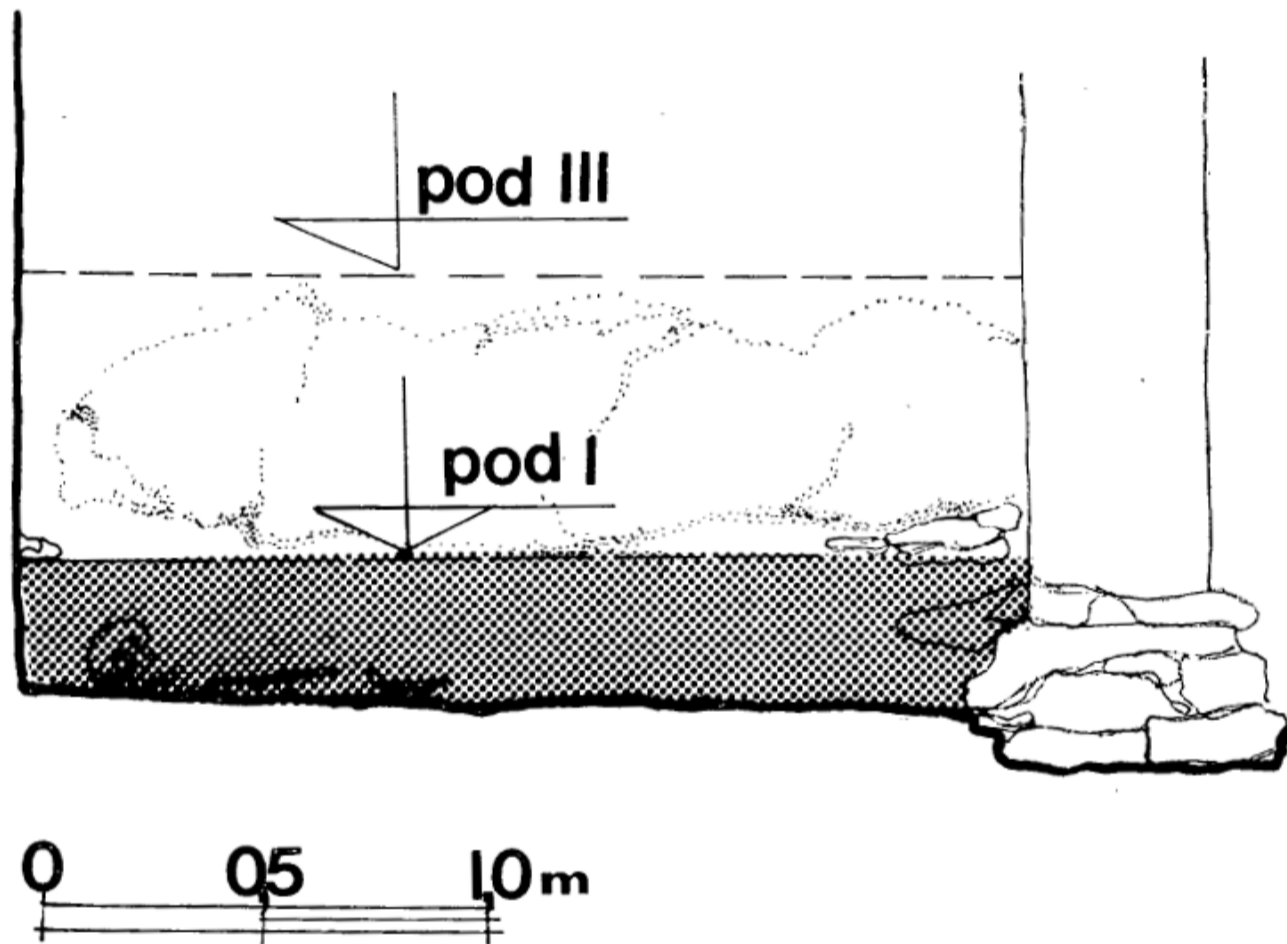
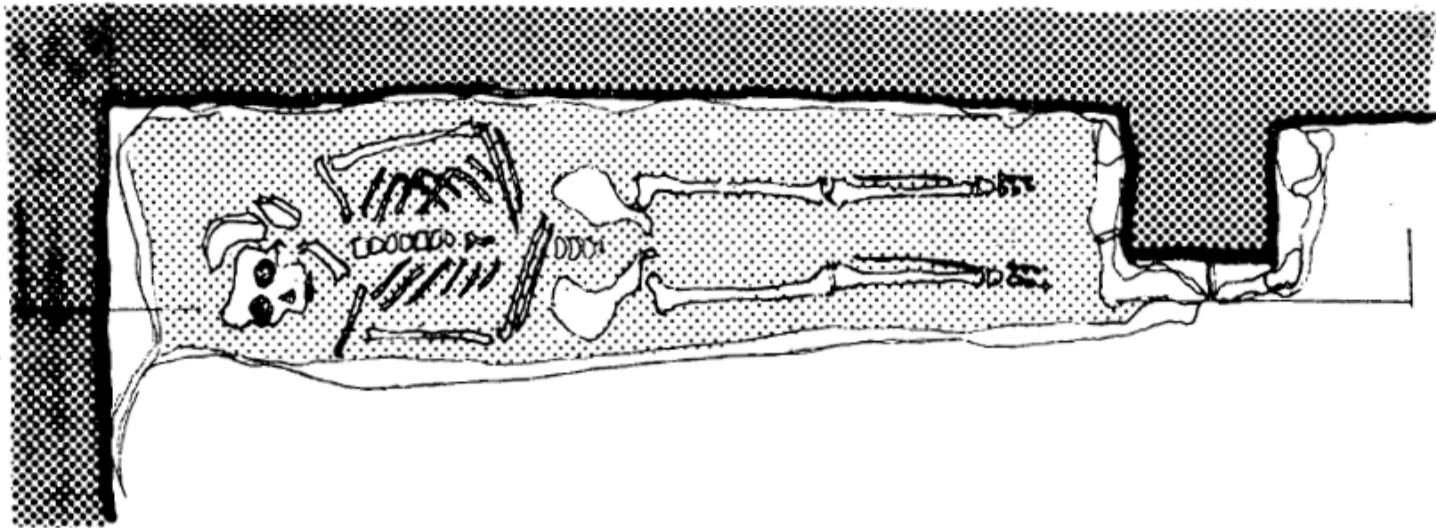
не. Анастасија је била сахрањена у дрвеном ковчегу, окованом крупним кованицама, а сви до сада нађени гробови су били без сандука. У најбољем случају, преко покојника је полагана једна не одвећ широка даска (цртеж 16—17). На основу положаја гробне плоче и коте дна гроба, може се рећи да је Анастасијин гроб један од најстаријих до сада откривених.

Околност што је овај гроб једини од откривених био похаран може се објаснити и тиме што су крадљивци наслућивали богат плен и важну личност под овом изузетно лепом резаном плочом. Уз извесну ограду, могло би се рећи да је то гроб Анастасије, Ане — жене Немањине, која је као монахиња живела, умрла и сахрањена у Богородичином манасти-

ру у Расу и чије је тело касније пренео у Студеницу њен син, монах Сава.³⁶

³⁶ Р. Новаковић, *Бранковићев летопис*, посебна издања САНУ, књ. CCCXXXIX (35), Београд, 1960, 40 .. »Et cum praeterisset annus Regni ejus XXXVII tradidit regnum in manus filii primo coronati Regis стофан8 нѢКРОО'KNMdNO/HS КѢААК) Ipse vero abiit in monasterium Studenizenes religiosumque habitum majorem ac minorem induit factus monachus dictusque Symeon, 6703 (Christi 1195) a Calincho Episcopo factus monachus mense Martio die 25, Eodem die et conjux ejus Anna monachus induit dicta Anastasia et abiit (abit) in Rassiae in monasterio Beate Virginis prope Episcopatum et illic mansit: post mortem translatus est corpus ejus Studenizam« ...

— Д. Здравковић Царска лавра св. Студеница, 17 помиње Богородичин манастир у Топлици код Куршумлије, као манастир у коме је до смрти живела Анастасија.

цртеж 17. Основа гроба уз северни зид западног травеја у цркви св. Николе.

pl. 17. Plan de la tombe située auprès du mur nord de la travée occidentale de l'église de St. Nicolas.

Начин резања розете наводи нас на помисао да је плоча постављена на гроб док је клесар каменог украса на Богородичиној цркви још радио у Студеници, што би значило да велика црква, још у то време није била завршена а да је Никољача била већ подигнута.

Након извршеног мерења, кости су сахрањене посебно у данашњем манастирском гробљу.

Анастасијина плоча, рестаурисана и конзервирана постављена је поред јужног зида западног травеја у цркви; пошто је, веома оштећена механичким ударима и ватром, да је постављена напољу, распала би се услед влаге и мраза.

Дренажа је брзо отклонила воду из објекта и са угроженог дела порте. Међутим, због влаге у зидовима планирано малтерисање објекта је одгођено за наредну годину.

Ради бржег сушења, са зидова цркве је обијен малтер и притом је запажено да је услед земљотреса, 1629. године, и црква св. Николе пукла по целој дужини. Пукотина, која се пре обијања малтера видела само у апсиди и на западном зиду, протезала се дуж темена свода цркве. Вероватно непосредно после земљотреса пукотина је затворена комадићима ћерамиде утопљеним у кречни малтер врло слабог квалитета који је одмах по обијању почео да се осипа.

У почетку спор, процес осипања је убрзо изазвао померање сводара над западним травејем, па је постојала опасност да се свод сруши. Зато је морао бити президан. После тога омалтерисане су зидне површине без живописа малтером окер боје, који је начињен у сарадњи са екипом сликара Звонимира Зековића, и наношен на зидове два слоја. После прегледа неколико пробних узорака, Комисија за Студеницу је одобрила да се зидови обраде малтером оваквог састава:

I слој — подлога

одлежали креч	3 мере
студенички жути доломитни песак	3 мере
студенички прани песак	6 мера
казеин	3/4 мере

II слој — површински

студенички жути доломитни песак	11 мера
агрегат жути (сига у праху)	3 мере
бели мермер (прах)	1/2 мере
бели мермер (0,01)	3 мере
агрегат зелени	2 мере
агрегат црвени	1 мера
креч одлежани	6 мера
казеин	2 мере

Припремане су мале количине малтера, мешане ручно, уз минималну употребу воде. Речни песак је опран у почетку припрема, тако да је при уграђивању садржао врло мало влаге. Површински малтер наношен је на носећи слој, подлогу, до ивица фрескоповршина и то финим вајарским шпахтлама. Омалтерисане површине, да не би испуцале, влажене су распршивачима за воду. Када би се исушили до одређеног степена, у зависности од влажности и температуре ваздуха, скидана је глатка скрама са омалтерисаних површина.

Тако је постигнута пунија обојеност, мекоћа и фина структура површине.

Иконостас је уграђен пре малтерисања, а по завршеном послу на снимању апсиде враћена је и часна трпеза. Постоље трпезе је озидано опеком и омалтерисано истим малтером, али са њега није уклањана скрама.

При обијању малтера утврђено је, такође, да су три прозора — апсидални, северни и јужни — зазидани. Мали прозори на западном травеју нису мељани. Пошто је ова испуна уклоњена, показало се да су крила херувима у прозорском удубљењу у апсиди готово потцију сва три зазидана прозора. На прозорске ној страни. Упоредивање димензије веома једноставне полукружне мермерне линете и облика и димензија оригиналног отвора јужног прозора пружило је могућност за реконструкцију сва три прозора. На прозорске отворе постављено је стакло без оквира, дебљине 10 mm. На бочним прозорима израђени су кружни отвори малих пречника и обезбеђени су покретним капцима (слика 34). Нови малтер у прозорским удубљењима допире до самог стакла.

Нови мермерни делови — прозорски елементи, довратници, надвратници и нове степенице — обрађени су штоковањем да би се на основу начина обраде омогућило њихово индентификовање и пошто мермер добије патину.

Простор од коте дна темеља до почетка сокла, тј. до коте пода, испуњен је туцаником како је било планирано. Преко њега, у подлогу од кречног малтера, постављен је под од ломљених камених плоча. Праћењем стања објекта може се рећи да је црква потпуно сува, а на откривеним деловима сокла као и на раније познатим деловима живописа, за сада се не опажају никакве појаве стварања соли (слика 35).

II. TRAVAUX EFFECTUES SUR L'EGLISE DE ST. NICOLAS

En vue d'éliminer l'humidité des murs et du pavement de l'église St. Nicolas le projet prévoit de construire autour des fondements de l'édifice une hydroisolation verticale par ventilation, et de changer le support sur lequel repose le pavement en briques de l'église. Lors des excavations entreprises en vue de cette isolation l'on a pu voir que l'église avait été enfouie au dehors sous une couche de terre et de gravats d'un mètre de hauteur et le même fait a été confirmé lors des excavations faites à l'intérieur de l'église. L'abaissement du niveau du sol et du terrain autour de l'église a donné les résultats suivants: Les murs à l'intérieur de l'église qui avaient été enfouis ont montré des traces d'un socle peint, et du côté extérieur, au niveau de l'ancien terrain l'on a découvert une dalle funéraire remarquablement bien sculptée portant le nom »de la servante de Dieu« Anastasie. En 1969 les eaux souterraines ont pénétré à l'intérieur de l'église dans l'espace préparé pour être couvert de gravier. Les excavations entreprises d'urgence en vue du drainage et de l'assainissement de la

partie de l'enceinte du parvis menacée, ont mis à jour d'autres tombeaux sur le tracé suivi par le drainage. Parmi les treize tombeaux mis à jour, celui d'Anastasie était le plus intéressant du fait que c'est le seul tombeau dans lequel le défunt avait été enseveli dans un cercueil de bois cloué avec de gros clous de fer (les autres tombes étaient des tombes monacales typiques, sans cercueil et avec une pierre en guise d'oreiller). C'est aussi la seule tombe qui avait été ouverte et pillée, ce qui prouve qu'il s'agissait d'une personne d'importance de même que le fait que c'est la tombe dont le fond est le plus bas, ce qui témoigne de son ancienneté. L'on pourrait supposer (toute réserve gardée) qu'il s'agit là de la tombe d'Anastasie — Anne, épouse de Némanja, qui après sa mort fut transférée à Studenica.

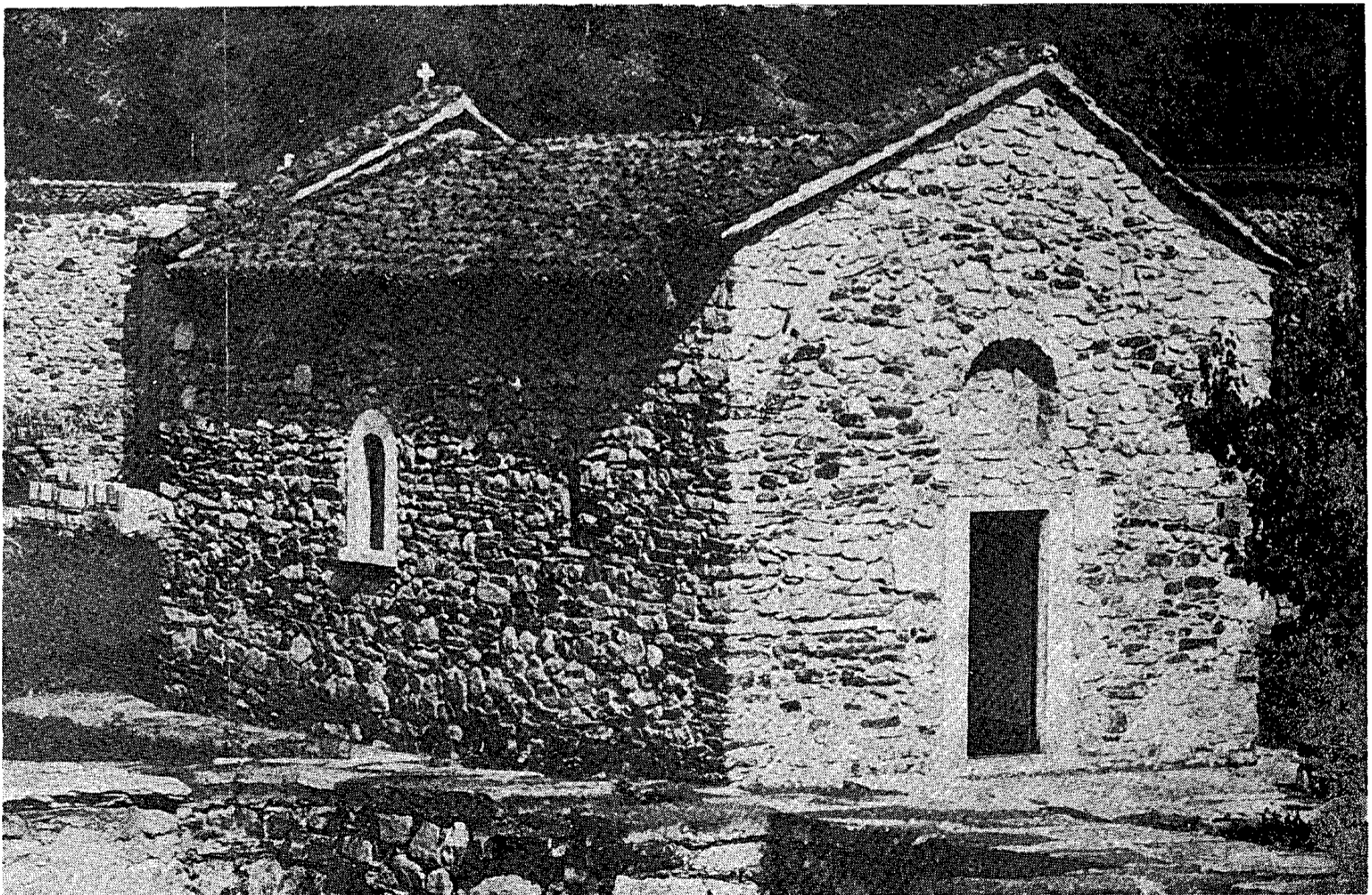
Après avoir remédié au danger d'invasion par les eaux, et après avoir reconstruit la voûte sur la travée occidentale et trois fenêtres, l'on revêtit l'intérieur de l'église d'un crépi d'un ton neutre d'ocre. Le narthex qui, comme nous l'ont confirmé nos recherches, a été construit en même temps que l'église, ou plutôt les restes de ce narthex, ont été conservés.

30. Црква св. Николе изглед пре почетка радова — 1964. г. — северозападна страна, М. Р. Јовин.

30. Vue de l'église St. Nicolas, avant le début des travaux, en 1964 — côté nord-ouest, M. R. Jovin.

31. Изглед западног калкана. У начину зидања могуће је пратити делове зидова који су били наново озидани.

31. Vue du mur des combles occidentaux entre les deux versants. On peut d'après la manière de leur construction, reconnaître les parties reconstruites.

32. Никољача — унутрашњост цркве након уклањања испуне испод пода од опека, Р. Живковић, 1968.

32. Nikoljača — Vue de l'intérieur de l'église après, l'enlèvement du plâtras sous le dallage en briques.

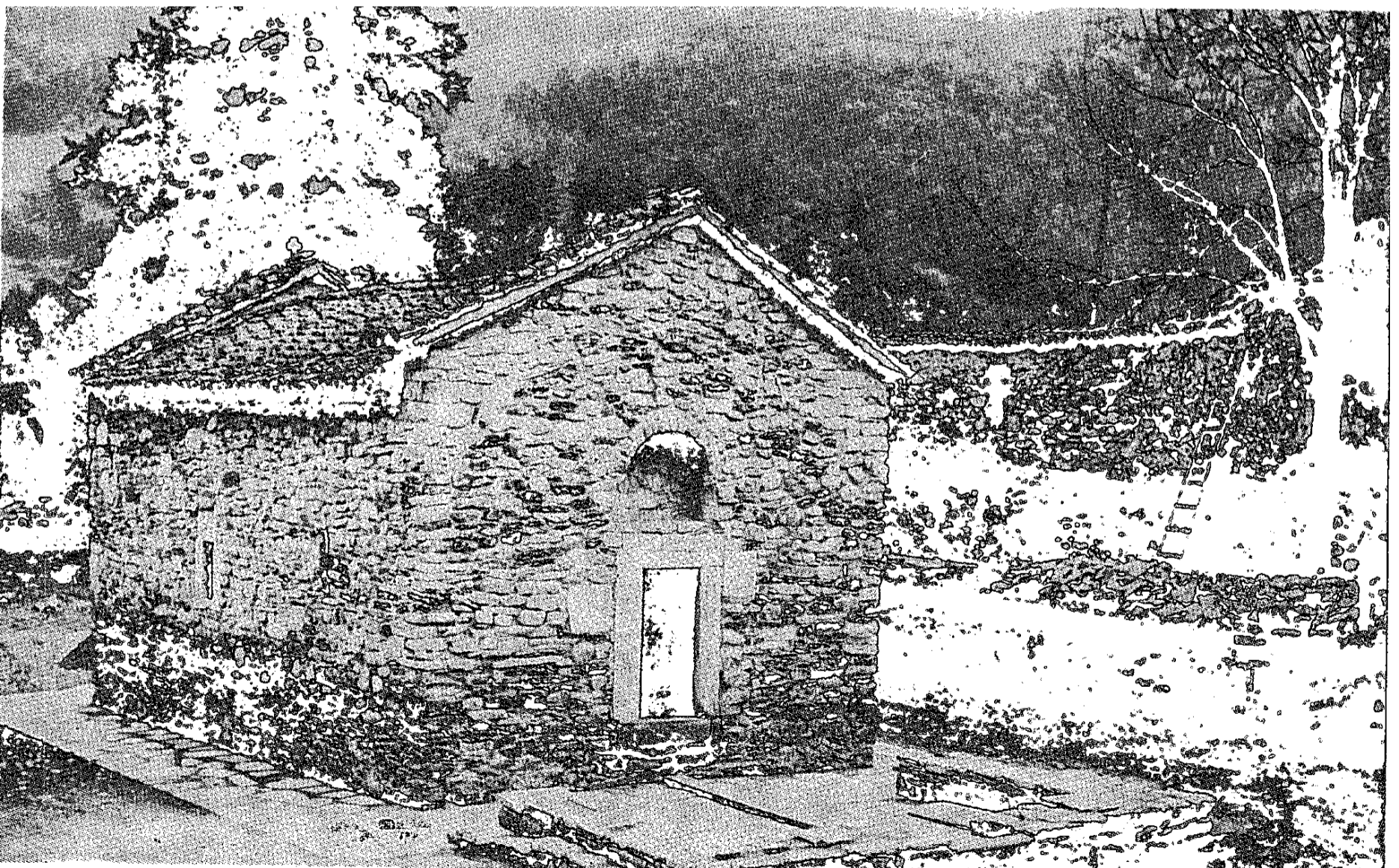
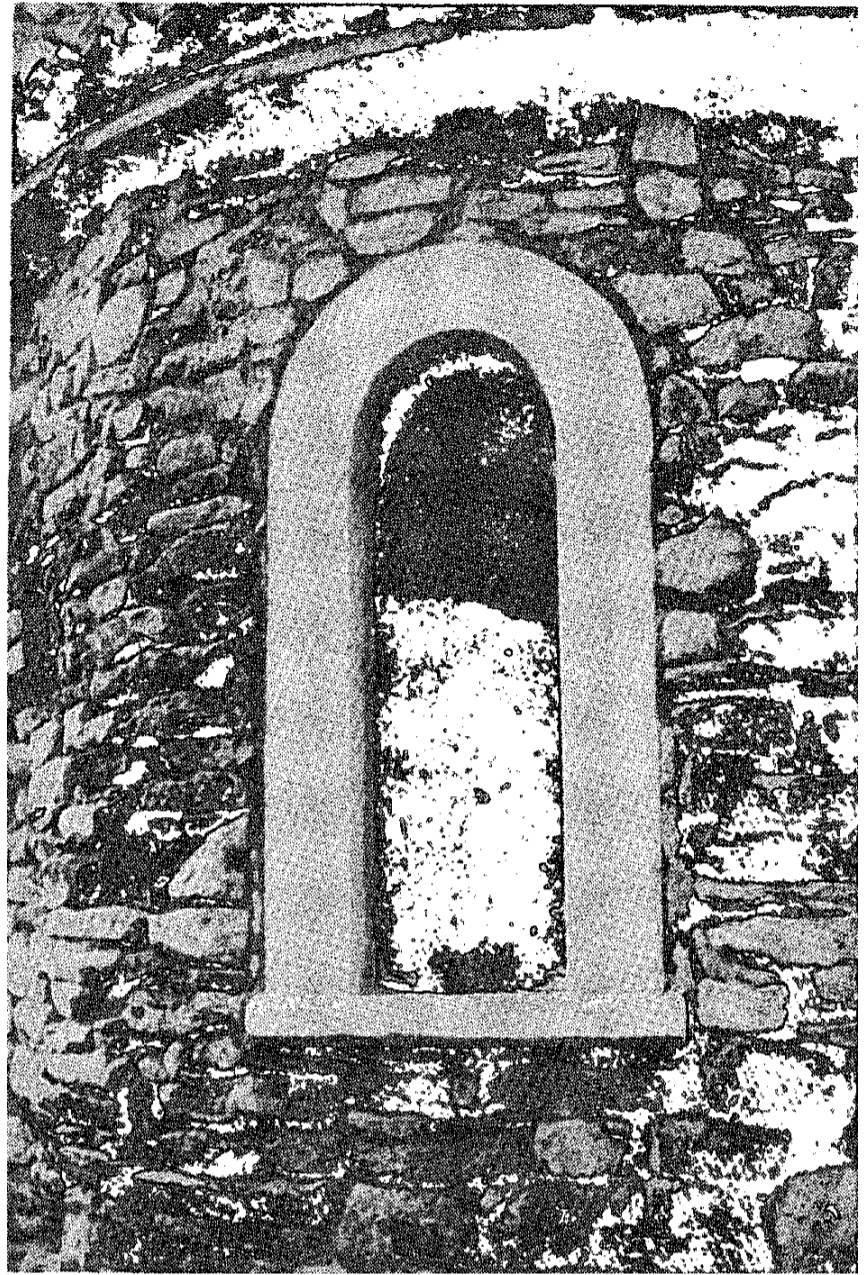

33. Никољача — изглед цркве у току ослобађања засутих зидова.. 1968. г., М. Р. Јовин.

33. Nikoljaca — vue de l'église au cours de la libération de ses murs qui avaient été enfouis.

34. Никољача — изглед реконструисаног прозора на апсиди
Никољаче, 1968. г., Р. Тасић.

34. Nikoljača — vue de la fenêtre de l'abside reconstruite, 1968, R.
Tasić.

35. Никољача — изглед цркве после радова изведених 1969. г.

35. Nikoljača — vue de l'église après les travaux effectués en 1969.